

Ismertetések és bírálatok.

Magyar nyelvtisztító törekvések.

Bárdos Renig: A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896.
8-r. 224 l.

A szerző ebben a munkájában lehetőleg világos és áttekinthető képét akarja nyújtani a magyar nyelvtisztító törekvéseknek a legrégibb időktől kezdve nagjainkig.

A könyv 15 fejezetből áll. Az első a bevezetés, a második a purizmus történetét adja az idegen nemzeteknél, az utolsó az idegen szavak írásáról szól; a többi fejezet a magyar nyelvtisztító törekvésekkel foglalkozik.

A bevezetésben a szerző általánosan ismert dolgokat mond el; különösen az idegen szavak átvételéről és a nyelvhez való alkalmazkodásukról szól. A jövevényszókat három csoportra osztja, ú. m. : 1. kölcsönzött szavak (*korrektor, derivál*), 2. meghonosodott szavak (*barát, ablak*) és 3. a modern műveltség szavai. A purizmus csirái ugyan már az ókorban is mutatkoznak, de teljes erejében csak az újabb nemzeteknél jelentkezik, nevezetesen a francziáknál, az angoloknál, de különösen a németeknél. A XVII. században Németországban egész társulatok keletkeztek, a melyeknek tagjai a nyelvet jó fordításokkal akarták javítani. Ezek ismertetése után a szerző áttér tulajdonképeni tárgyára, a magyar purizmus történetének tárgyalására.

Könyvének főfogyatkozása az, hogy pusztán csak ismerteti a nyelvészek purista törekvéseit. Ennek az eljárásnak megvan ugyan az a jó oldala, hogy az olvasó világos képet nyer egyesek nyelvtisztító törekvéseiről, de hogy mennyiben jártak puristáink helyes úton és mennyiben nem, azt már nem fejtegeti a szerző. A munka részletekben gazdag; az adatok szorgalmas gyűjtésről tanúskodnak, de nincs közöttük összekötő kapocs; az olvasó általános áttekintést nem kap. A szerző nem ad számot arról, hogy az irodalmi és a tudományos nyelv mit nyert, és mennyiben fejlődött a puristák buzgólkodása következtében. Nem ártott volna

megemlíteni azt is, hogy miféle okok következtében adták magukat, különösen újabb nyelvészeink, a purizmusra, hogy honnan merítették elveiket. Az irodalmi nyelvet mellőzi, csak a tudományos nyelvre vet ügyet.

Minthogy BÁRDOS csupán egy jelenségnek a történetét adja, munkájában olyan nyelvészek neveivel is találkozunk, a kik inkább csak hírből ismeretesek, mint műveik után, de mivel ők is puristák voltak, részletesen foglalkozik velük.

A tárgyalás időrendi; kezdi a kódexekkel és legrégebb nyelvészeinkkel; röviden vázolja mindegyiknek a felfogását a purizmusról, álláspontjukat példákkal és nagyszámú idézetekkel világítja meg. Már kódexeink írói között akadunk puristákra; a bécsi és a müncheni kódexben megtaláljuk a szócsinálás nyomait. SYLVESTER JÁNOS a hónapokat és az idegen városokat magyar névvel akarja megjelölni. MOLNÁR ALBERT körülírással törekszik az idegen kifejezéseket visszaadni.

Már ebben az időben hirdette GELEJI KATONA ISTVÁN a nyelvújítás szabadságát, de már ő hangoztatta, hogy csak akkor kell új szót alkotni, ha az illető fogalomra a nyelvben nincs kifejezés. A magyar nyelv fejletlensége okozta, hogy régi nyelvészeink nem egyszer körülírással voltak kénytelenek az idegen szavakat a magyarban visszaadni. Ezen körülírás ellen kelt ki GELEJI K. ISTVÁN. HALLER JÁNOS hazafiui buzgóságában megtámadja ROSNYAMAK latin szavakkal telt stílusát. HALLER felfogása szerint a magyar nyelv elég gazdag arra, hogy vele mindent világosan kifejezzünk. A XVIII. században MARÓTHY GYÖRGY, MISKOLCZI FERENCZ, KOVÁCS JÁNOS és BERTALANFI a különböző szaktudományok nyelvét akarják magyarrá tenni.

A szerző a nyelvészeknek egész sorát említi, a kik a közélet nyelvét akarták az idegen kifejezésektől megtisztítani, vagy a kik a némettel szemben a magyar nyelv védelmére keltek. A hazafias buzgóság ösztönözte régi nyelvészeinket, hogy a magyar nyelvet az idegen elemektől megtisztítsák, de buzgóságukban túmentek a kellő határon és minden idegen szónak, akár meghonosodott volt, akár nem, pusztulnia kellett; úgyhogy BOD PÉTER aggodalmát fejezi ki, hogy a magyar nyelv a végromláshoz közeledik.

A Debreczeni Grammatika megjelenését BÁRDOS a purizmus történetében forduló pontnak veszi, mert eddig csak az idegen szavak kiküszöbölésére gondoltak, a Debreczeni Grammatika pedig már az idegenszerű mondatszerkezeteket, szófűzéseket is megtámadja. Ebből kifolyólag a munka anyaga két részre oszlik: a purizmus a Debreczeni Grammatika előtt és a purizmus a Debreczeni Grammatikától kezdve. Szerzőnk nézete szerint föltétlenül el kell itélnünk azokat a szavakat, a

melyek a mult század végén és a jelen század elején részint természetrajzi és orvosi, részint pedig egyéb szaktudományi munkákban napfényre kerültek. Ezek a szavak rosszak, érthetetlenek, önkényes alkotások. DIÓSZEGI SÁMUEL, KOVÁTS MIHÁLY és VAJDA PÉTER tüntették ki magukat leginkább a rossz szavak gyártásával.

A nyelvújítással a szerző nem foglalkozik olyan részletesen, mint az előzmények után várnók. Módszerétől itt sem tér el, a mennyiben a nyelvújítási harc attekinthető képét nem adja, hanem úgy mint eddig, pusztán részletekbe bocsátkozik. Avval sem számol be, hogy miféle okok hozták létre a nyelvújítási mozgalmat, hogy ez a fontos mozgalom mennyiben járult hozzá a nyelv fejlődéséhez, hogy mi volt benne a jó és mi a rossz, hogy mi maradt meg és mi nem.

A purizmus a jelen század második felében józanabb lesz. ARANY JÁNOS és SZARVAS GÁBOR a népnyelvre figyelmeztették a puristákat. Rámutattak az eddigi purizmus hibájára. Az ő felfogásuk szerint a purizmusnak a saját nyelvünkéből kell kiindulnia, nem pedig idegen nyelvből. Az akadémia is erélyesen fellép, sürgeti a purizmus kérdésének tisztázását; a «Magyar Nyelvőr» bírálataival, nyelvtörténeti adataival, szógyűjtéseivel szintén jótékonyan hatott.

Ez fővonásaiban a BÁRDOS könyvének tartalma, a melyet már csak azért is nehéz röviden összefoglalni, mert az egyes részek között nincs összefüggés; vezérgondolatot, a mely az egészbe egységet hozna, nem lehet találni; bármely részt ki lehetne szakítani a nélkül, hogy a munka megcsonkulna.

GEDEON ALAJOS.

Egy jelentéstani kísérlet.

Michel Bréal. Essai de sémantique (Science des significations.) Paris. 1897.
Librairie Hachette et Cie. 349 lap.

Senki sem fogja tagadni, hogy a hangtan, mint az a tudomány, a mely a beszéddel mint fizikai termékkel foglalkozik, alárendeltebb jelentőségű a nyelvészet másik részénél, a mely a képzetekkel s azoknak egymáshoz való viszonyával foglalkozik, a melyek a hangalakokhoz társulnak. És mégis a hangtani munkákkal szemben, a melyeket az újabb nyelvészeti irány létrehozott, a jelentéstaniak száma aránytalanul csekély.

E körülmény okát, azt hiszem, magában a dolog természetében kell keresnünk. Míg a hangtanban az élettan a kutatásnak biztos alapot nyújt, megkönnyíti a jelenségek rendszerbe foglalását s többé-kevésbé biztos eredményre vezet vagy legalább vezethet, addig a jelentésstanban — különösen mivel az újabb kutatás a logikai szempont helytelenségét kimutatta — a világos rendszerezés nagyon nehéz.

Ilyen körülmények között mindenesetre nagy érdeklődéssel vesszünk kezünkbe egy nagyobb, e téren mozgó elméleti munkát, különösen ha az író neve, mint BRÉALÉ, jogos várakozásokat kelt bennünk.

Mindenekelőtt, hogy minden félreértést kikerüljünk, jó lesz előre bocsátani, hogy a mit BRÉAL *sémantique*-nak nevez,*) korántsem azonos azzal, a mit mi jelentéstanon értünk. A *sémantique* szó inkább megfelelne annak, a mit a németek a nyelv belső formájának (innere sprachform) neveznek HUMBOLDT óta. Tisztán jelentéstanai kérdésekkel e munkának csak kisebb része foglalkozik.

A könyv három részre oszlik: I. *A nyelv belső törvényei.* (Les lois intellectuelles du langage.) II. *Hogyan állapodott meg a szavak jelentése?* (Comment s'est fixé le sens des mots?) III. *Hogyan keletkezett a mondat?* (Comment s'est formée la syntaxe?) Függetlenül három munka bírálata van csatolva. (NOREEN: Om språkriktighet. DARMESTETER: La vie des mots. H. PAUL: Prinzipien der sprachgeschichte.)

A nyelvtörténelem folyamán olyan változások tűnnek elénk, a melyek bizonyos tekintetben egyformaságot mutatnak. Azt az állandó viszonyt, a mely a nyelvi tünemények bizonyos sorozatában észlelhető, nyelvi törvénynek nevezzük, de a melynek természetesen semmi köze a matematika vagy a fizika törvényeivel. A nyelv fejlődésének ezen általános irányjaival foglalkozik a *Sémantique* első része. Egymás után tárgyalja a specialitás törvényét (loi de la spécialité) azaz a nyelv, vagy pontosabban a beszélő ember azon törekvését, hogy azonos fogalmat vagy viszonyt azonos hangalakkal fejezzen ki; a jelentés elkülönödést (répartition), a hamis conceptiókat, az analogiát stb. Érdekes és sok tekintetben új dolgokat tartalmaz az irradiáció-ról szóló fejezet.

Erre a jelenségre először LUDWIG irányította a figyelmet s fejtette ki fontosságát (adaptation név alatt). Illusztrálásul csak egy példát említek. A latin *-sco* végű igéket rendszeren inchoatív igéknek nevezik, bár eredetileg a *-sco* végzetnek nincs meg ez a jelentése. Ez az értelemárnyalat *adolesco*, *senesco*, *floresco*-féle igékből, tehát melyek alapjelentésük szerint lassú cselekvést fejeznek ki, terjedt át a többiekre s később úgy tűnt fel, mintha a fokozatos cselekvés kifejezője a *-sco* képző volna. Az inchoatív értelem szétsugárzott.

A második rész jelentéstanai kérdéseket tárgyal, a jelentésváltozások rendes osztályozása szerint.

*) *Sémantique* neologus szó. Francziásított alakja a görög *σημαντική τέχνη*-nek (*σημασιών*). A könyv néhány részlete már másutt is megjelent. (L. L'annuaire de l'Association des études grecques. Mémoires de la société de linguistique. Journal des savants.)

Beszél a szerző jelentésszükületről, tágulásról, metaphorás átvitelekéről, összetett szavakról jelentés szempontjából stb., mindenütt a legérdekesebb példákat hozva fel. A harmadik rész végre a grammatikai kategóriák keletkezésével, a szórenddel, a nyelv subjectív oldalával, a nyelv logikájával foglalkozik.

Azt hiszem, a ki ezt a könyvet végigolvasta, különösen, ha rendszeres elméleti munkát várt, némileg csalódva teszi le. Francia szellemmel, könnyedséggel megírt munka ez, majd a görög-latin, majd a román, majd a germán nyelvészetből vett érdekesnél-érdekesebb példákkal, de hiányzik belőle az elvek rendszeresebb elméleti tárgyalása lélektani alapon, a mit a szerző úgy látszik tárgyán kívül állónak tartott. Egy dolog első pillanatra szembeötlő: a könyv némi tekintetben visszahatás az újgrammatikus iskola ellen, azon elv ellen, hogy a nyelvi jelenségekben igen nagy, sőt talán legnagyobb szerepe van azoknak a képzeteknek, a melyek az eszméletből kiesve emlékezetkép alakjában maradnak és hatnak az eszméleten kívül.

BRÉAL a nyelvi változások végokát az emberi értelemben és akaratban keresi. Hogy az akaratnak van szerepe a nyelvi jelenségek körül (természetesen akaratlan nem annak legmagasabb fokát értve, hanem valami ösztönszerű törekvést), az kétséget nem szenved, bár egyetlen oknak tüntetni fel bizonyára túlság. De hogy az értelem mennyiben szerepel a normális nyelvváltozásokban, azt nem igen tudom megérteni.

Vegyünk szemügyre csak úgy találomra egy jelentéstani tüneményt, pl. a jelentésselkülönödést. BRÉAL felfogása szerint a jelentésselkülönödés az emberi értelem műve, logikai funkció. A gondolkodás szüksége első indító oka a jelentésselkülönödésnek (37. l.)

Először néhány élesebb szellem teszi meg a megkülönböztetést, azután ez a köznek tulajdona lesz (41). Nem akarom mondani, hogy ilyen jelentésselkülönítés nem fordul elő, de az bizonyos, hogy nem tartozik a rendes nyelvi jelenségek közé.

A jelentésselkülönödés nem logikai, hanem lélektani folyamat; forrása nem az értelem, hanem a lelki associáció-viszonyok.

A nyelv élete hozza magával, hogy az analogia hatása alatt vagy convergens jelentésfejlődés folytán ugyanazon szónak vagy kifejezésnek több alakja keletkezik, a melyek mindegyikéhez több jelentés fűződik. Eredetileg mindegyik hangalakkal egyként társul mindegyik jelentés. Ilyenkor a jelentésselkülönödés magától meginduló természetes folyamat. Az egyensúlyállapot sokáig nem tarthat. Minthogy minden új egyén a szó jelentését egyes esetekben tanulja meg, könnyen megtörténhetik, hogy egyik alak többször társul az egyik képzettel, mint a másikkal, s így köztük a társulási viszony erősebb lesz. Ha egyszer így meg-

indult a jelentésszétválasztás, a fejlődés tovább folyik, annál is inkább, mert az associatio így kevesebb munkával megy végbe.

Bár BRÉAL könyve methodikailag hagy hátra kívánni valót, az az érdeme tagadhatatlan, hogy élvezetes olvasmány, úgy hogy még az is, a ki nem foglalkozik szakszerűen a nyelvészettel, érdeklődéssel olvashatja.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kisebb közlések.

Magyar jövevények az erdélyi szászok nyelvében. A «Verein für siebenbürgische Landeskunde» 49-dik évi nagygyűlését (1897-ben) Beszterczen tartotta meg. Ezen alkalommal «Festgabe der Stadt Bistritz» című füzet jelent meg, a mely három jeles szász író tollából közöl értekezéseket. Ez értekezések: 1. KISCH GUSZTÁVtól: Bistritzer Familiennamen; 2. KEINTZEL Györgytől: Nösner Idiotismen; 3. BERGER ALBERTTől: Verzeichniss der Bistritzer Oberrichter. E három értekezés közül minket a KEINTZEL tájszógyűjteménye érdekel legjobban, a ki e munkájával kiegészíti a KRAMER s részben HALTRICH hasonló irányú kutatásait. Ha valamely szóról KEINTZELnek az a nézete, hogy a német szókincsnek nem eredeti sajátja, rendesen odateszi, melyik nyelv gazdagította a Besztercze-vidéki nyelvjárást az illető szóval. Tájszógyűjteményében találunk néhány olyan magyar jövevényt is, a melyek JACOBI ismert értekezésében (Magy. Lehnwörter im Sieb.-Sächsischen) nincsenek meg. Ezek a következők:

1. *hizeln*: «sich pflegen, so dass man fett wird, sich mästen» (Szász-Régen); KEINTZEL szerint < m. *hizlal*.

2. *korlôt*: geländer vor schmieden zum beschlagen der pferde; KEINTZEL szerint < m. *korlát*.

3. *lârmâs*: lärmmacher; KEINTZEL szerint «aus dem frz.; doch unmittelbar aus magy. *lârmás*.

4. *purzlich*: verwirrt, zerzaust von den haaren; KEINTZEL szerint összevetendő a m. *borzas*-sal.

5. *šurgaln*: reiben, herumrutschen, Szász-Régenben *šurjáln*; összevetendő a m. *súrol* igével.

6. *tisthâder*: gutsverwalter (Szász-Régen); v. ö. m. *tisztartó*.

KEINTZEL szógyűjteménye mindössze hattal szerzi meg az eddig ismert magyar jövevények számát. Egyiknek-másiknak magyar eredete

pedig még bizonyításra is szorul. Maga a tájszógyűjtemény azonban sok tanulságot rejt magában.

Így pl. nagyon fontos, milyen nagy területen használatos a szász-régeni és besztercei *fəlpas, fəlfəs* (geflochtener korb) szó, a mely azonos a szep. szászságnál és a hazai tótság egy részénél használt *filpas, fylpas* (takarmányhordó kas, kosár) szóval. A szónak *fəlwe + vas* etymológiája nem egészen bizonyos. Minthogy a szó gazdasági kifejezés, nem lehetséges-e, hogy a szászság Erdélybe való vonulása közben vette föl vagy adta át a tótoknak is? Ez természetesen csak conjectura, a mely csupán akkor bizonyítana, ha a szónak biztos volna a szláv eredete (a szókezdet miatt nem az), s mindenek előtt, ha több hasonló gazdasági kifejezés találkoznék teszem a vágvölgyi tótság és az egész erdélyi szászság nyelvében. Egy másik érdekes adata KEINTZEL gyűjteményének ez: *gártsəln* «einen bitteren beigeschmack haben; junger wein *gártselt*». Érdekes volna kikutatni, minő viszony van a *gártsəln* és a mi *karcosunk* közt. Úgyszintén kutatásra szorul a m. *hant* és erd. szász *hqntoš* (dicke erdscholle, wie sie beim ackern entsteht) viszonya is. De nem sorolhatom itt fel az összes magyar nyelvi szempontból is érdekes szavakat. Csak annyit jegyzek meg, hogy nagyon ajánlatos volna az erdélyi szászok nyelvészeti működését figyelemmel kísérni s a mi nyelvünket érdeklő megállapításait fölhasználni. Továbbá azt hiszem, az erdélyi szász szókincset abból a szempontból is át kellene vizsgálni, vajjon vannak-e benne olyan hangtani tekintetben jellemző szláv jövevények, a melyek nem az oláh nyelv révén jutottak bele, s a melyeket a szászok csakis itt, mostani hazájuk földjén vettek föl nyelvükbe. S itt megint nagyon finom megkülönböztetésekre van szükség, s meg kell állapítani, vajjon az esetleges szláv jövevénytörzsek nem pusztán és egyedül az erdélyi bolgárok nyelvéből valók-e. Hisz e bolgárokról tudjuk, hogy a szászok térítették át őket a protestáns vallásra (l. e bolgárookra nézve: Archiv f. slav. Phil. XIX. és XX. kötetében JIREČEK ismertetéseit); e bolgárok pedig IV. Béla ideje óta lakják hazánkat. Ennek a kérdésnek a vizsgálata magyar nyelvi szempontból, még pedig a székelység szláv jövevényei szempontjából feltétlenül szükséges. Lehet, sőt valószínű, hogy e kutatás csak negatív eredménynyel fog járni, de a tudományos kutatásoknál a negatív eredmények is fontosak.

M. J.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.
